

Befejezésül kell szólnom arról a részletes és részleteiben is, egészében is kiváló jegyzet-apparátusról, mely a kötetet kiegészíti, magyarázza, s ezzel Bornemisza művét új megvilágításba helyezi. Eckhardt Sándor nagy tudományos felkészültséggel kutatta fel Bornemisza feltételezhető forrásait és meggyőző érveléssel, filológiai bizonyítékokkal döntötte halomra mindazok feltevéseit, (Koltay-Kastner Jenő, Nemeskürty István, Végh Ferenc) akik az Ördögi kísértetek külföldi vonatkozásai, pletykái, históriái alapján térképet próbáltak összeállítani Bornemisza Péter külföldi útjáról. Az a vitathatatlan tény azonban, hogy az Ördögi kísértetek majd minden »lött dolga« Manlius János: *Locorum communium collectanea* című művéből ered, sokszor mint egyenes fordítás,

még nem dönti meg azt a feltevésünket, hogy Bornemisza csakugyan megfordult a jelzett városokban, és maga is hallotta a történeteket. Az a hatalmas munka, mellyel Eckhardt az Ördögi kísértetek egyes szövegrészeinek forrásait kikutatta, új lendületet adhat a Bornemisza-kutatásnak. Most már lehetővé válik annak kimutatása, hogy eddig is tudott humanista műveltségét hogyan hasznosította egy-egy prózai művén belül; pontosabban: lehetővé válik Bornemisza fordító és átdolgozó művészetének stílusvizsgálata, elemzése. Ez pedig feltétlenül közelebb fog minket vezetni a teljes Bornemisza-portré megrajzolásához.

Végh Ferenc

FORGÁCS LÁSZLÓ: BAJZA ÉS BELINSZKIJ

Irodalomtörténeti Füzetek (3. sz.) Bp. 1955. Akadémiai Kiadó 101 l.

Forgács László tanulmányának címében a XIX. század orosz és magyar irodalomkritikájának két jelentős képviselője kerül egymás mellé. Megszoktuk, hogy az ilyen-fajta címek mögött mechanikus és erőltetett párhuzamok keresését, öncélú egybevetéseket gyanítsunk. Ámde Forgács dolgozata örvendetes módon rácafoltt erre a várákoszra. A szerző célja a reformkori magyar kritika főkérdéseinek tisztázása s e tanulmányát — mint az előszóban írja — egy ezekkel a problémákkal foglalkozó terjedelmesebb áttekintés előmunkaként szánta. A Belinszkijjé és a Belinszkij-korabeli orosz kritika fejlődésével történő összehasonlítást pedig nem öncélú analógiák felkutatása céljából veszi igénybe, hanem mint az említett cél megközelítésének hasznos eszközét.

Forgács jól tudja, hogy az összehasonlító irodalomtörténeti kutatások legnagyobb veszélyét: az erőszakolt, formális párhuzamok felállítását csak akkor kerülheti el, ha — a marxizmus módszerét következetesen alkalmazva — azokból az objektív társadalmi alapokból indul ki, amelyek a vizsgált irodalmi jelenségeket elsődlegesen meghatározzák. »Az igazi kérdés — írja egyhelyütt — ... elsősorban tartalmi, társadalomtörténeti jellegű, a magyar és az orosz »korviszonyok összehasonlító elemzésének kérdése« (8. l.). Forgács joggal mutat rá arra, hogy a magyar és az orosz fejlődés párhuzamba állítását számos körülmény indokolja. Először is mindkét ország messze elmaradt a polgári fejlődés tekintetében a nyugat-európai nemzetek mögött és ennek az elmaradásnak a helyrehozása itt is és ott is a XIX. század első felé-

ben válik sürgető, halaszthatatlan feladattá. Továbbá mindkét országban eleinte a liberális nemesség áll — fejlett polgárság hiányában — a társadalmi átalakulásért vívott küzdelem élén. Végül, de nem utolsósorban: az irodalomnak, a kultúrának, mint e harc döntő tényezőjének nálunk is, Oroszországban is egyedülálló, kivételes jelentősége van.

Az az élénk érdeklődés, amellyel reformkori közvéleményünk az orosz társadalom és az orosz kultúra kérdései felé fordul, éppen ennek a mély történelmi közösségnek felismerésén alapul. Az orosz irodalom iránti figyelem bizonyos konkrét megnyilvánulásait már az eddigi kutatás észrevette. Tanulmányának egyik fejezetét Forgács is az »Athe-naeum« köre és az egykorú orosz irodalom között fennálló kapcsolatok vizsgálatára szánja és itt néhány érdekes filológiai adalékkal gazdagítja erre a kérdésre vonatkozó ismereteinket.

Természetesen az imént felsorolt egyező vonások csak az összehasonlítás általános alapját adják meg. A konkrét elemzés során legalább ugyanilyen súllyal kell figyelembe venni az eltéréseket is, mert nélkülük az értékelésben súlyos tévedések, messzemenő arányeltolódások következnek be. Nem kis érdeme Forgácsnak, hogy a vizsgált történelmi folyamatokat a maguk teljes bonyolultságában, dialektikus módon igyekszik értelmezni.

Nem elhanyagolható különbség az orosz és a magyar helyzet között mindjárt az, hogy Oroszországban az irodalom, a kultúra a XIX. század elejétől egészen 1861-ig a tár-

sadalmi átalakulásért vívott harc legfontosabb fegyvere marad, míg nálunk ezt a szerepet 1825-től fogva (noha kivételes nemzeti jelentőségét természetesen ezután sem veszíti el) már a nyílt politikai cselekvéssel, a reformországgyűléseken és a meggyekben kibontakozó akciókkal kell megosztania. Forgács tisztán látja ezt az irodalom és politika viszonyában jelentkező különbséget, és meggyőzően vezeti le belőle Bajza és Belinszkij kritikai tevékenységének bizonyos eltérő sajátosságait.

A leglényegesebb különbség abban van, hogy nálunk — Oroszországtól eltérően — a polgári átalakulás, a jobbagyfelszabadtítás kérdése a nemzeti függetlenség kérdésével együtt, vele összefonódva került napirendre. Ez a körülmény, mint Forgács kifejti, a magyar irodalom — és benne a kritika — fejlődése szempontjából előnyös is, de hátrányt is jelentett. A nemzeti függetlenségért vívott harcok nagy lendületet adtak az irodalomnak, a nemzeti nyelv ügyének döntő fontosságá révén még a nyelvi, stilisztikai jellegű viták is szervesen kapcsolódtak a nemzeti sors nagy kérdéseihöz. A XIX. század első évtizedeinek magyar kritikája: Kazinczy és különösen Kőlcsey munkássága ezért társadalmilag jelentősebb, értékeesebb és tartalmasabb, mint a Belinszkij előtti orosz kritika.

Ugyanakkor a két kérdés ilyen összefonódása meg is nehezítette az összefüggések helyes áttekintését. Legnagyobb részben ebből adódnak azok a gyengeségek, következtetések, amelyek az 1830-as és 40-es évek magyar kritikáját Belinszkij működéséhez viszonyítva jellemzik. Az orosz fejlődés ugyanis a miénknél sokkal tisztább és egyértelműbb volt. A polgári átalakulásért folytatott harc vezetéseben a nemességet ott rövidesen a raznocnyecsek, a népi, plebejus értelmiségiek rétege váltja fel, s ennek a rétegnek forradalmi-demokratikus világnézete nyerte el legmagasabbrendű kifejezését Belinszkij irodalomkritikájában, realista esztétikai elveiben.

A magyar fejlődés iránya 48 előtt ugyanerre mutat. Nálunk viszont ez a folyamat nem lehetett ilyen egyenesvonalú, éppen a nemzeti függetlenségért vívott harc, s a középnemességnek ebben játszott vezető szerepe miatt. A plebejus, forradalmi-demokratikus irányzat elsősorban ezért nem tehetett szert nálunk olyan feltétlen hegemoniára, mint Oroszországban. Innen válik érthetővé a 40-es évek magyar kritikájának lemaradása Belinszkij mögött, ez magyarázza, hogy Petőfi költészete nem talál méltó visszhangra, valódi jelentőségét feltáró elemzésre a kortársi kritikában.

Azt hisszük, már az eddigiekből is világos, hogy a Forgács által választott szempont rendkívül termékenynek és hasznosnak bizo-

nyul reformkori irodalmunk — és különösen a kritika — bizonyos kérdéseinek vizsgálatában. Az orosz kritika történetéből merített tanulságok megkönnyítik Forgács számára, hogy lényegében, fő vonalaiban helyesen vázolja fel reformkori kritikánk fejlődési folyamatát, azt a folyamatot, melynek három egymást követő fázisát Kőlcsey Ferenc, Bajza József és Erdélyi János nevével lehetne megjelölni. Bár a tanulmány közép-pontjában Bajza tevékenysége áll, ennek tárgyalásában némi képet kapunk Forgácsnak Bajza elődeiről és utódairól való felfogásáról is. Kőlcseyről adott értékelését némileg egyoldalúnak érezzük. Kőlcseyt jellemezve, Forgács — talán a Bajzától való élesebb elhatárolás kedvéért — mintha kizárólag (vagy majdnem kizárólag) első korszakának sajátosságait venné figyelembe. Kiemeli ugyan kritikájának a Bajzáét jóval felülmúló filozófiai, esztétikai igényességét, de egyes megállapításai arra vallanak, hogy Kőlcsey érdemét úgy szólván csak a művészi forma kérdéseinek színvonalas tárgyalásában látja. »Kőlcsey — ha elvontan is, ha csak a forma oldaláról is — igyekezett a művek, a művészet, az élet melyére hatolni« — írja az 55. lapon. Később ezt mondja: »Kőlcsey kritikája a művészetet képviselte a társadalom előtt s ezzel hozzájárult kritika és élet egymásratalálásához. De Kőlcsey nem lépett tovább, nem fűzte szorosra nép és kritika egységét.« (60. l.) Forgács elfelejti, hogy éppen Kőlcsey, a »Nemzeti hagyományok« írója az, aki felismerve a nép alapvető szerepét, az eredeti, nemzeti jellegű irodalomnak bizonyos értelemben az egész reformkor számára irányt szabó programját fogalmazta meg.

Bajza kritikája Forgács szerint »a magyar forradalom hú, köznemesi tükre« (84. l.), melynek erős és gyenge oldalai a köznemesi osztály erejét, illetve gyengeségét fejezik ki. Bajza harca a művészet nemzeti jellegéért, küzdelme a kozmopolita arisztokrácia ellen, a feudalizmust dicsőítő német szentimentális drámák értéktelenségét leleplező írásai — mind a köznemesség erejét, harckészségét tükrözik. A bajzai kritika következtetései, esztétikai eklekticizmusa viszont ugyanennek az osztálynak történelmileg szükségszerű korlátjairól tanúskodnak. Bajza és körülötte csoportosuló kritikuskársai egy olyan osztály szószólói, amely érdekelt ugyan a nemzeti függetlenség és a polgárosodás megvalósításában, de a feudalizmus teljes felszámolását már nem kívánhatja, mert ezáltal saját létalapját semmisítené meg. Bajzáék kritikájában megszólal a nemzeti élet tükrözésének igénye, ám a valóság egészét feltáró kritikai realizmus programjait nem juthatnak el. Hiszen az ilyenfajta ábrázolás nyomában napfényre hozná azt az alapvető és

végő soron kibékíthetetlen ellentétet, amely a középnemesség és a nemzeti függetlenség kérdésében vele egységfrontot alkotó paraszti tömegek között fennáll. Ez a helyzet magyarázza például Bajza állásfoglalását a francia romantikus drámákkal kapcsolatban, amelyekért azért dicsér, mert noha szerinte híven ábrázolják az életet, ugyanakkor mégis eszményítik is azt.

Forgács helyesen állapítja meg, hogy Bajza kritikájának a filozófiai-esztétikai megalapozottságot nélkülöző jellege Bajza osztályhelyzetének ellentmondásos voltából következik, amiként innen adódik az is, hogy Bajza kritikusi munkásságának középpontjában nem a művészetelmélet alapvető elvi kérdései, hanem szinte kizárólag gyakorlati: szervezeti és irodalompolitikai problémák állanak. Azt hisszük azonban, hogy Forgács némileg leegyszerűsíti a kérdést, amikor e jelenség közvetlen okát Bajza valamiféle tudatos felismerésében látja. Így ír erről: »Bajza kritikája arra a felismerésre épült, hogy a mélységi összefüggéseket felfedő kritikának még nem jött el az ideje. Az ilyen kritika nem lehet olyan hatásos, közvélemény-alakító erejű, mint a gyakorlati... kritika.« (21. l.) Észertit Bajza egyszerűen bizonyos taktikai megfontolások folytán mondott volna le a filozófikus, lényegbehatoló kritika műveléséről, mert belátta, hogy a közönség nálunk még nem érett annak befogadására. Hasonlóképpen magyarázza Forgács azt a tényt is, hogy Bajza nem foglalkozott a kor legnagyobb irodalmi alkotásainak beható elemzésével. Bajza szerinte azért »nem írt nagy tanulmányokat-kortárs magyar írókról, mert ez elvonta volna figyelmét a fő feladattól, az elreztentéstől, a haza ellenségei... elleni küzdelemtől.« (22. l.) (Erre a kijelentésre egyébként éppen Belinszkij példája cáfol rá a leghatározottabban. Hiszen Belinszkij egyidejűleg, egyszerre leplezte le a szlavjanofilek reakciós, konzervatív nézeteit és mutatta ki a gogoli realizmus esztétikailag újszerű, előzményeinél minőségileg magasabbrendű jellegét.) Nyilvánvaló, és Forgács egész koncepciójából is logikusan következik, hogy nem elsősorban arról van szó. Valóban tudományos színvonalú, következetes, mélyenjáró kritika létrejöttéhez a társadalmi tisztánlátás olyan foka szükséges, amilyenek feltételei a kor magyar valóságában objektíve nem voltak meg. Ezért nem találunk az 1830-as évek magyar kritikájában igazán tartalmas, az irodalom eredményeit az elmélet szintjén tudatosító s egyúttal általánosító műelemzéseket sem.

Bajza kritikusi útját végő fokon ezek a tényezők határozzák meg. Joggal hangsúlyozza Forgács is azt az irodalomtörténetírásunkban eddig is egyértelműen elfogadott megállapítást, hogy Bajza igazi

jelentősége nem pályája kezdetén írt esztétikai tanulmányaihoz fűződik, hanem főként a harmincas évek hatalmas visszhangot kiváltó, roppant társadalmi hatékonyságú nagy polémiáihoz. Mégis úgy érezzük, hogy Forgács túlságosan is lebecsüli az előbbieket, amelyekben szinte semmi egyebet nem lát, mint »dogmatikus, életlét és eleven irodalomtól elzárkózó teoretizálás«-t. (47. l.) Bajzának »A román költés-ről« szülő tanulmányáról például ezt írja: »Bajza maga sem ismeri fel azonnal tehetsége igazi irányát s az epigramma teóriája után megpróbálkozik még regényelmélet kidolgozásával is, ha lehet, még kevesebb sikerrel, bár tanulmányának egyes gondolatai hasznosak voltak.« (47. l.) Am e tanulmány értékét nem szabad egyedül a benne kifejtett nézetek helyessége vagy helytelensége alapján mérnünk. Bajzának ezt az írását már önmagában véve, a *tárgyválasztás* is figyelemre méltóvá teszi. A regényben (amely a magyar irodalomban akkor még alig volt képviselve) Bajza a maga korának fontos és jellegzetes műfaját ismeri fel — e műfaj törvényszerűségeinek feltárására tett kísérletét már csak ezért sem helyes »elvont teoretizálásnak« minősíteni.

Általában Forgácsot az erőteljes kontrasztok keresése hajlamossá teszi a túlságosan kiélezett megfogalmazásokra, ez pedig olykor azzal a következménnyel jár, hogy lényegében helyes gondolatai is egyoldalulakká, s ezáltal tévesekké torzulnak. Innen adódik, hogy Bajza alaptalan túlbecsülésére és hasonlóképpen indokolatlan alábecsülésére egyaránt találunk példát tanulmányában. (A tetzetős, de kellőképpen meg nem alapozott szembeállítások iránti előszeretétét Forgácsnak további munkája során ugyanúgy le kell küzdenie, mint a bőbeszédűségre, a fölösleges ismétlésekre és bizonyos rétorikus elemek alkalmazására való hajlandóságát.) Erős túlzás pl. Bajzával kapcsolatban »harcos materialista tendenciák«-at emlegetni, amint ezt Forgács teszi (67. l.). Forgács idézi Bajza következő megállapítását: »Figyelmet kell... fordítani, a legnagyobbat, honi írónk termékeire. Ez a legalkalmasabb eszköz felső célainkra«, majd hozzáteszi: »ez kitűnő, tömör materialista megformulása a művészet valóságjelentőségének, társadalmi irányzatosságának« (66. l.). Amde ha a művészet társadalmi fontosságának hangsúlyozásában valamiféle (habár csak spontán) materializmus jelét látjuk, akkor a reformkor szinte valamennyi számottevő írójánál és gondolkozójánál ilyen materialista tendenciát kell felfedeznünk, mert ez a gondolat tudvalevően az egész reformkori haladó ideológia egyik vezető eszméje volt.

Másutt viszont Forgács a Conversationslexikon-pert s az »írói respublica« Bajza-féle elvét tárgyalva, az ellenkező végletbe esik.

«A magabazárt frói respublica, melynek semmiféle kapcsolata a társadalmi valósággal, idealista jelszó» — jelenti ki (52. 1.), majd pedig azt állítja, hogy Bajza ebben az időben lehetségesnek látja »az frói respublica és a rendi társadalmi valóság 'békés együttélését', irodalmi haladás és reakciós társadalmi állapot 'vadházasságát'«. (53. 1.) Mármost persze Bajza valóban nem volt plebejus forradalmár és sem ekkor, sem később nem akarta a feudalizmust forradalmi úton megdönteni. Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy annyira problémátlannak látta a haladó frói törekvések és a feudális társadalom viszonyát, mint ahogyan Forgács itt beállítja. A Bajza-féle »frói respublica« egyáltalán nem az jellemző, hogy nincsen »semmi kapcsolata a társadalmi valósággal«. Éppen ellenkezőleg: az irodalom Bajza számára — s ezt jól tudja Forgács is — e valóság átalakításának fontos eszközt jelent, s az »frói arisztokrácia« elleni támadás nála csak az első lépés az arisztokrácia politikai szerepének tagadása felé. Forgács idézett szerencsétlen megfogalmazása saját helyes Bajza-értelmezésének lényegével áll ellentétben.

Nem fogadhatjuk el fenntartás nélkül azt sem, amit Forgács Bajza életének végső, 1848 utáni periódusáról mond. »Bajzának Világos a halált jelentette — írja — számára ezután az értelmes élet lehetetlenné vált. A szabadságharc bukása, mint teljes, helyrehozhatatlan tragédia: ez az utolsó Bajzaversek lényege« (29. 1.). Mindenekelőtt bármily igaz, hogy Bajza lelki összeomlása — mint még annyi kortársáé — a legszorosabb kapcsolatban van a 49-es nemzeti katasztrófával, *ennyire közelről* mégsem lehet Bajza elméjének elborulását a szabadságharc bukásából levezetni. Másrészt pedig Bajza utolsó versei valóban a tragédia légkörét árasztják, de ez a tragédia egyáltalában nem tűnik bennük véglegesnek és helyrehozhatatlannak. Bajza 49 utáni lírájának legjellemzőbb sajátsága éppen az, hogy — mint Tóth Dezső írja — »az eljövendő új forradalom várása, sőt forradalomra való buzdítás tudatosabban, *konkrétabban* és *korábban* jelenik meg benne, mint bárki másnál« (Irodalomtörténet, 1954. 2. sz. 135. 1.).

Forgács tanulmánya foglalkozik — ha futólagosan, inkább csak utalásszerűen is — kritikánk Bajza utáni periódusának, az 1840-es éveknek problémáival is. Rámutat arra, hogy Bajza romantikus-eklektikus elvei ekkor már nem felelnek meg az objektív társadalmi szükségleteknek, és megállapítja, hogy Henszlmann Imre és Erdélyi János a realizmus kérdésében túlhaladják Bajza álláspontját. Szerinte azonban Henszlmann és Erdélyi Bajza egyoldalú, felszínes empirizmusával és praktikizmusával »nem kevésbé egyoldalú absztrakt teoretizálást állítottak

szembe« (81. 1.). Forgács ezt a következtetést elsősorban a Bajza és Henszlmann között 1842-ben lezajlott dramaturgiai vitára alapítja, melyről találoan jegyzi meg, hogy »ez a vita csomópontja a realizmus kérdései körül a 40-es évek elején kibontakozó vitáknak« (68. 1.). Henszlmann ebben a vitában — írja Forgács — »nem az élet felől cáfolta meg Bajza francia dráma-kultuszát és megtorpanását Shakespeare előtt, hanem a művészet, pontosabban: a hegeli *művészetelmélet* felől« (81. 1.).

Itt mindenekelőtt azt kell megemlítenünk, hogy az eddigi kutatások eredményei szerint Henszlmann dramaturgiai cikkeinek írásakor nem ismerte Hegel filozófiáját; esztétikai elveit, tehát aligha lehet a hegelianizmusból levezetni. Erdélyi Jánosnál viszont (akinek munkásságát Forgács lényegében ugyanúgy értékeli, mint Henszlmannét) csakugyan találkoznak már 1848 előtt is a Hegel-hatás nyomaival; s e hatás szerepe nem utolsósorban éppen az volt, hogy Erdélyit a nemzeti élet és az irodalom kapcsolatának tisztább, elmélyültebb megfogalmazásához segítette hozzá. Ámde ez a szempont, az élet szükségleteinek, a magyar társadalmi fejlődés sürgető követelményeinek szempontja — Forgács állításával ellentétben — Henszlmann írásai-ban is igen határozott formában jelentkezik. Már első jelentős művében, az 1841-ben megjelent »Párhuzam az ó- és újkori művészeti nézetek és nevelések közt« c. könyvben a sajátosan nemzeti jellegű, szervesen a hazai valóságból kinövő művészet mellett száll síkra. Ugyanezt a gondolatot fejt ki egy évvel később a Bajzával folytatott dramaturgiai vita során is. A realizmus nagy mestereinek tanulmányozása mellett itt is legfőképpen a magyar valóság mélyebb megismerésére ösztönzi az írókat. Ezekre az elvi alapokra támaszkodva alakítja ki dramaturgiai cikkeiben Henszlmann a realizmus első átfogó jellegűs egyúttal konkrét útmutatásokat is tartalmazó programját, amelyet néhány év múlva majd Erdélyi János fog lényegesen kibővíteni és tovább fejleszteni.

Nem adhatunk tehát teljesen igazat Forgácsnak abban, hogy »azok a kritikusok, akik Bajza előtt, akár utána — 48-ig — fellépnek az esztétikai kritika művelésével, csak egyoldalúan, csak ellentmondásosan, csak viszonylagosan haladhatják meg őt« (88. 1.). Véleményünk szerint ez a megállapítás Henszlmannra és Erdélyire nem érvényes. Úgy hisszük: azt a szerepet, amelyet Oroszországban Belinszkij kritikája töltött be, nálunk aránylag legjobban az ő tevékenységük közzelítette meg. Itt ők végzik el a leszármolást a romantikával, ami az orosz irodalomban főként Belinszkij nevéhez fűződik. A magyar Shakespeare-kultusz kialakításában Henszlmann és Erdélyi munkássága éppoly

különös fontossággal bír, mint a shakespeare-i drámák egyik legzseniálisabb elemzőjéé: Belinszkij Oroszországban. Belinszkij következetes forradalmi demokratizmusával és ebből származó esztétikai tudatosságával összehasonlítva természetesen azonnal szembe-tűnőnek Henszlmann és Erdélyi kritikájának gyengeségei és fogyatékososságai, amelyeket elsősorban liberalizmus és demokrácia közötti ingadozásuk magyaráz. Bajzához képest viszont az ő működésük nemcsak részleges és viszonylagos, hanem abszolút és egyértelmű haladást jelent. Ellentmondásaik is egy a Bajzáénál minőségileg magasabbrendű fejlődési szakasz sajátos ellentmondásai. Hiszen ha például a dráma színszerűségének, cselekményességének kérdésében Bajzának bizonyos mértékig igaza is van a színi hatás fontosságát mereven tagadó Henszlmannal szemben, a nagyobb igazság itt is Henszlmann oldalán áll. Ő ragadta meg ugyanis a realizmushoz vezető út döntő láncszemét: a jellembrázolás, a konkrét emberi arculatot megrajzoló egyénített jellemzés követelményét. (Gondoljunk itt arra a Forgács által is említett tényre, hogy jellem és cselekmény vi-

szonyának kérdésében Henszlmannhoz hasonlóan Belinszkij is a jellemnek juttatja az elsőbbséget. Igaz viszont, hogy e két tényező kapcsolatát ő Henszlmannal jóval dialektikusabb módon fogja fel.) Henszlmann Imre és Erdélyi János kritikájának s e kritika irodalomtörténeti helyének behatóbb vizsgálata azonban túllépne a jelen bírálat kereteit.

Bírálatunkban a Forgács egyes tétéleivel szemben felhozott ellenvetések jelentős helyet foglaltak el. (Az említett vitatható mozzanatokon kívül egyébként még jónéhány kisebb tárgyi tévedést, illogiai pontatlanságot is szóvá tehetnénk.) Reméljük azonban, hogy ezek a (túlnyomólag részletkérdésekre vonatkozó) kifogások a bírálat olvasói előtt nem homályosítják el azt a meggyőződésünket, hogy Forgács tanulmányát a maga egészében értékes, az adott kérdés kutatását jelentősen előrevivő munkának kell tekinteni. Forgács jelen műve alapján várakozással bízunk a dolgozat előszavában megígért és bizonyára már készülő nagyobb szabású kritikátörténeti szintézise elé.

Oltványi Ambrus

HÉSIODOS: MUNKÁK ÉS NAPOK GÖRÖGÜL ÉS MAGYARUL

Fordította, a bevezetést, a jegyzeteket és a kísérő tanulmányokat írta: *Trencsényi-Waldapfel Imre*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1955.

Az Akadémiai Kiadó »Görög és Latin Írók« sorozatában harmadikként jelent meg Trencsényi-Waldapfel Imre Hésiodos-könyve. A könyv egy bevezető tanulmányban foglalja össze a Hésiodos életére és életművére vonatkozó legfontosabb tudnivalókat; utána a *Munkák és Napok* görög szövegét és magyar fordítását adja, majd végül — a könyvnek több mint felét kitevő terjedelemben — öt tanulmány következik. Ezek arra vannak hivatva, hogy a szerzőnek a *Bevezetés*-ben kifejtett álláspontját több vonatkozásban igazolják a »behatóbb megvitatást igénylő nézetek«-ről.

Ezúttal nem lehet feladatunk, hogy beható filológiai elemzés alá vegyük az elsősorban klasszika-filológiai érdeklődésre számot tartó tanulmány sorozat új szempontokban gazdag irodalomtörténeti, vallástörténeti és filológiai fejtegetéseit. Itt csak e tanulmányok egyik — tán legfontosabb — erényére szeretnénk rámutatni. A Hésiodos-kutatás eddigi történetében igen sok tisztázatlan kérdés, megoldatlan nézeteltérés nehezítette Hésiodos művének végső értékelését. Ennek legfőbb okát abban látjuk, hogy a kutatók — a szovjet tudósok vonatkozó megjegyzéseit, megállapításait nem tekintve — a Hésiodossal kapcsolatos problémákat a legtöbbször pusztán

filológiai problémákként kezelték, lemondva azoknak a társadalmi összefüggéseknek tisztázásáról, melyek, ahogy Tr. W. I. munkája is bizonyítja, egyedül nyújthatnak segítséget a kérdések megnyugtató megoldásához. Még a legkitűnőbb szakemberek sem jutottak túl egy-két olyan általános megállapításon, hogy Hésiodos megértéséhez figyelembe kell vennünk a boiót paraszt-társadalom elmaradottságát, vagy hogy Hésiodos vallási világképében a boiót parasztság világnézetének kifejeződését kell látnunk stb. A társadalmi tényezők szinte teljes elhanyagolása segítette annak a nézetnek elterjedését is, mely Hésiodost Homéros elődjének vallja: legújabbban *M. Riemschneider* »Homer« c. könyve (1950) is kizárólag filológiai érvekkel próbálja ez utóbbi álláspontot védelmébe venni.

Tr. W. I. munkája — számos egyéb mellett — ezt a nehézséget is sikeresen hárítja el a Hésiodos-értékelés útjából. Fejtegetései nyomán kibontakoznak azok a szálak, melyek Hésiodos életét, világnézetét a boiótiai parasztsághoz fűzik. Éles fényrel világítja meg, hogyan alakul a Homérosról és Hésiodosról szóló — részben mesés — hagyomány az aoidosok ajakán, miközben egyre inkább helyet kap ezekben az utókor értékelése. Néprajzi analógiák segítségével bemutatja, hogy válik